

УДК: 101(09)(477)»1722/1794»:159.922.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285638>

Лугова Марія Сергіївна, аспірантка кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна
e-mail: sofne.manager1@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-2687-9239

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНА ДИТИНСТВА У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ

У роботі розглядаються ключові філософські концепції Г. С. Сковороди. Розкриваються можливості і перспективи використання даних філософських концепцій у сучасних реаліях України. Зокрема, акцент зроблено на дитинстві як предметі дослідження філософа. Розширено межі сприйняття дитинства та проведено аналіз світу дитинства Григорія Сковороди в декількох вимірах: дитина в класичному розумінні; архетип дитини як прояв зв'язку з Богом; період дитинства Григорія Сковороди.

Ключові слова: *дитинство, війна в Україні, воля, родинне виховання, богослов'я, людиноцентризм.*

Постановка проблеми. До річниці дня народження символу української філософії – Григорія Савича Сковороди в Україні відбулось безліч заходів, під час яких присутні мали честь ушанувати його пам'ять. Важливість події важко переоцінити, адже 300-річний ювілей філософа припав на важкий кривавий рік в українській історії. Саме 2022 р. став досить болючим для Харківщини – регіону, який став місцем останнього притулку для Г. С. Сковороди, місцем, де він провів велику кількість часу. Саме Харків став щитом для російських ракет – прийняв на себе удар, не пускаючи ворога в Україну. Саме на Харківщині було пошкоджено такі славетні об'єкти вшановування філософа, як музей Григорія Савича в Сковородинівці та корпус Харківського національного педагогічного університету, що носить його ім'я, разом із пам'ятником біля центрального входу. Але дух Г. Сковороди лишився «неспійманим світом».

Філософія Григорія Сковороди є квінтесенцією досвіду філософа, письменника, педагога, мандрівника, музиканта, що власним прикладом навчав мудрості та розкривав глибину явищ. Кожна робота філософа є унікальним поєднанням творчих, соціальних та культурних ідей, які є відображення внутрішнього світу Сковороди. Твори автора розкривають різноманітні аспекти

нашої епохи, підкреслюючи значущість його ідеї. Одна з найважливіших іпостасей філософа – його педагогічна діяльність, яку він реалізовував в індивідуальних заняттях з учнями та шляхом написання повчальних творів. Вплив філософа на свідомість дітей відбувається і зараз завдяки безсмертній спадщині Григорія Савича.

Актуальність дослідження обумовлена також і тим, що українські діти в період військового стану потребують особливого піклування, у тому числі й духовного. Філософське бачення дитинства Сковородою відкриває нові підходи до застосування виховних практик у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням робіт Григорія Сковороди займалися провідні українські філософи та педагоги, розкриваючи молодим науковцям безмежний творчий світ філософа та подаючи приклад розвитку наукової думки. Зокрема, В. Г. Кремень [3] досліджував філософію Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму, що стало підґрунтям для дослідження дитиноцентризму; М. Д. Култаєва [4] аналізувала філософсько-педагогічні аспекти робіт Григорія Сковороди в порівнянні з роботами Яна Амоса Коменського як провідних науковців у сфері дослідження дитинства; Л. В. Ушкалов [10] поглиблено аналізував життєвий шлях та творчі надбання Сковороди, у тому числі й його роботу з дітьми; Н. В. Радіонова [7] аналізувала філософсько-освітні інтенції в творчості Григорія Сковороди у контексті виховного впливу на дітей; Г. Панков [6] заглиблювався в ідею Бога й проблему ціннісного вибору людей як «дітей Божих» у вченні Г. С. Сковороди; І. В. Швецова [11] вивчала особливості використання ідей Г. С. Сковороди в контексті виховання в дітей поваги до людини; С. В. Щербак [13] описувала авторське бачення гармонійного виховання дитини в притчі Г. Сковороди «Благодарний Еродій».

Метою дослідження є аналіз феномена дитини в роботах Григорія Сковороди, а також особливостей дитинства Григорія Сковороди та його впливу на творчість філософа.

Виклад основного матеріалу. Для комплексного розуміння феномена дитинства у творчості «мандрівного філософа» зупинимось на особливостях його становлення як особистості. Вочевидь, геніальність Григорія Сковороди не викликає сумнівів та актуалізує питання пошуку секрету талановитості філософа. Можемо припустити, що саме особливості виховання та дитячі звички майбутньої легенди стали запорукою його таланту. Відомо, що філософ, ще будучи дитиною, любив музику та змалечку грав на сопілці, удосконалюючи свою музичну майстерність. Є легенда, яка говорить про навичку малого Сковороди передавати звуками сопілки пташиний спів. Дорослішаючи, Григорій засвоював гру на інших музичних інструментах, зокрема, на флейті, скрипці, бандурі та на гусях. Він вважав музику ліками в скорботі й пе-

чалі, а також забавкою в щасті. Позитивний вплив музики на розвиток особистості дитини описують сучасні психологи в наукових дослідженнях [2].

Частиною духовного розвитку Сковороди було спілкування з тваринами. Любов до птахів часто оспівана ним у творах, де символізм птаха є архетипом істини. Очевидним є його тісний контакт з природою, важливість якого вже дорослий Григорій визначав як неодмінний елемент розвитку дитини. Батьків Сковороди (Саву та Пелагею) описує в 1794 р. перший біограф Михайло Ковалинський: «Родителі його були з простолюду: батько – козак, мати – такого самого роду». Вони мали звичайний міщанський статок, але відзначались у своєму колі чесністю, правдивістю, гостинністю, набожністю, миролюбним сусідством [12]. Тож дитинство самого Григорія Сковороди наклало значний відбиток на його філософію та педагогічні погляди, концепції, які реалізовувались у роботі та творчості.

Відомо, що дитинство безпосередньо впливає на особистість дитини. Тож особливості періоду дитинства Григорія Сковороди також стали базисом для формування творчої особистості.

Загалом, як ми можемо припустити, виховання юного Григорія засновувалось саме на тих принципах, що описує вже дорослий Сковорода в своїх працях, тож ефективність виховних, педагогічних концепцій не викликає сумніву. «Учив, як жив, жив, як учив» – ця загальновідома теза є ключовою та підкреслює дієвість і актуальність педагогічних підходів філософа [5, с. 71].

У праці «Феномен духовного змісту національної освіти: історико-педагогічний аспект» зазначено: «Філософське бачення своєрідного духовного світу людини, на думку Г. С. Сковороди, полягає в тому, що «людина народжується двічі: фізично і духовно. Біля духовної колиски стоять духовні наставники – спочатку сім'я, а потім учитель, який стає для дитини другим батьком, матір'ю, бо це виховує в її душі високі моральні якості стосовно віри, надії, любові, глибокої поваги до рідної землі, родини, народу, держави» [15, с. 133]. Це вказує на першість впливу саме родинного виховання на особистість людини та його супровід протягом всього життя.

Важливе місце в філософії Г. С. Сковороди займає феномен дитини, сутність якого можна розкрити з декількох світоглядних позицій. З одного боку, дитина – це об'єкт педагогічного впливу, який Сковорода професійно реалізовував та описував у своїх творах. З іншого боку, у релігійному контексті, як архетип у поєднанні з Богом: людина стає «дитиною Божою», знаходячи шлях до Бога через власне серце, через відкриття в ньому образу Божого. Релігійність філософії Григорія Савича відображає його теологічні інтереси й вказує на роль богослов'я в житті філософа, а також є характерною рисою епохи, в яку жив і працював Сковорода.

Г. Панков зазначає: «У філософській творчості Г. С. Сковороди вчення про Бога не було самоціллю, але виступало істотним аспектом його антропологічних та етичних переконань» [6, с. 28]. Твір філософа «Вступні двері до християнської добронравності» розкриває особливість релігійного мислення Сковороди, згідно з якою істинна мораль неможлива поза релігією [9].

Дослідження творів Г. С. Сковороди дає можливість переконатися, що в них теологія є не самодостатнім вченням, а служить інструментом при вирішенні найважливіших питань життєвого існування людини, які становлять центральну ланку творчої спадщини українського філософа. У його світогляді ідея Бога становить фінальну цінність, яка тільки й розуміється як абсолютне благо, на досягнення якого орієнтувалася особистість [6, с. 36].

Професор М. Д. Култаєва вбачає зв'язок Сковороди з Богом і в педагогічних проявах. Вона зазначає: «Вчителювання в родині Сковорода розглядає як обов'язок батьків перед Богом, який, за цією логікою, й наділяє їх педагогічними здібностями і педагогічним прозінням. Модель еманції як пролиття божественної благодаті у Сковороди трансформується в ланцюг подіб: «Бо батьки – Божа, а діти – батьківська подоба. Зображення, копія» [4, с. 180]. Ця теза вказує на близькість батьківської фігури до Божого світу, що ще раз підкреслює багатоаспектність і взаємозв'язок сквородинівських концепцій у сфері дитина-родина-Бог.

Вивчаючи твір філософа «Вступні двері до християнської добронравності» [9], ми знаходимо філософські роздуми Григорія Савича про Бога в історичній ретроспективі, починаючи з античності, наводячи схожі з Платоном думки щодо видимого та невидимого світу. Ми трактуємо взаємозв'язок родини та Бога як прояв видимої натури (родини, а саме батьків як прояву сутності творця, що має силу продовження життя роду людського), а власне Бога – як прояв невидимої, духовної сутності. Бог не має відповідної статі, тобто є або безстатевим, або таким, що володіє рисами обох статей. Чоловік та жінка тільки в симбіозі мають силу реалізації дива народження дитини, тобто в поєднанні вони стають виразом Божої сили.

Загалом, філософське розуміння родини в Сковороди є цілковитим відображенням Божої сутності. Бог дав людям свою мудрість та передав її до малої дитини через батьків. Аналізуючи Божі заповіді, Григорій Сковорода пише: ««Шануй батька свого!» Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони-бо видимі портрети тієї невидимої істоти, яка тобі стільки подає. А ось хто батько твій та мати: будь, по-перше, вірний і дбалий государю, слухняний градоначальнику, шанобливий до священника, покірний батькам, вдячний учителям своїм та благодійникам. Ось істинна путь до твого вічного й тимчасового доброденства й утвердження твого роду...» [9].

Пошук інструментів для вирішення екзистенційних кризових станів, в яких опинились сьогодні українці, є ключовим питанням сучасної філософської науки. «Пропонуючи» статтю «дитиною Божою», Сковорода сьогодні ніби надає допомогу через століття, даруючи надію та сили. Віра в Бога, до якого часто апелював Сковорода, може стати опорою в скрутні часи, а толерантне ставлення до представників інших конфесій відкриє серце й душу для добра.

Розглядаючи світ дитинства в класичному філософсько-педагогічному уявленні, важливо звернути увагу, що Григорій Савич навчав дітей не за ортодоксальними канонами, він мав власне бачення процесу виховання. Головною ідеєю Сковороди в педагогіці є важливість істинної природи дитини, зважання на її інтереси. Людина повинна захищати інтереси суспільства, повинна жити, боротися й виявляти вольові риси, саме це треба виховувати з малечку [5].

Унікальність робіт Григорія Сковороди полягає в актуальності й доцільності його концепцій щодо сучасних подій і тенденцій. Зокрема, автор став першим, хто висловив ідею дитиноцентризму в Україні й обґрунтував її у своїх творах. Наприклад, притча «Вдячний Еродій» звертає нашу увагу на зазначене питання [8].

С. В. Щербак підкреслює, що, розкриваючи сутність тогочасної системи виховання, якою послуговувались переважно заможні верстви населення, Г. Сковорода глузує з неї, показує, що вона готувала лише «мавп» і «папуг», не здатних самостійно продукувати думки, розвивала паразитизм й егоїзм, пристосуванство, жадобу до багатства. Таке виховання, що відзначалося формалізмом і відірваністю від життя, призводило до занепаду традицій, знецінення духовності особистості, родинних стосунків та розвиненню самотності людей у суспільстві загалом. Люди могли годинами розмірковувати та розмовляти про вищі духовні цінності, але не були спроможні щось змінити в своєму житті чи світогляді. Гайстер Еродій виказує діаметрально протилежні «мавпячим» принципи виховання та світогляду загалом. Його не цікавлять матеріальні статки, чини, мода. Конфлікт між двома системами виховання, носіями яких стали мавпа (сучасна Сковороді система виховання) і гайстер (система родинного виховання), сфокусовано на філософських, морально-етичних і педагогічних положеннях. Дискусія про те, що головніше – дух (ідея) чи матерія, точилася ще з часів Давньої Греції і залишається не закритою і в наш час. Персонажі викладають свої системи життєвих цінностей і способи їх виховання у нащадків, але не виключають права на існування іншої системи виховання. Розсудити їх, за задумом автора, мало саме життя в розв'язці притчі [13, с. 215].

Завдання педагогіки Сковорода вбачає у формуванні в дитини навичок практичного життя, розкритті природних задатків, допомозі в реалізації її здібностей на основі духовності та поваги до батьків, старшого покоління та Батьківщини. А головними вихователями й вчителями Григорій Сковорода вважає саме батьків.

Ще одним актуальним аспектом, пов'язаним з дитиноцентризмом, є концепція родинного виховання, яка є однією з ключових думок філософа. Батьки виступають провідниками дитини в світ духовності, традицій рідного краю, знайомлять з Божим словом. «Батьки повинні приділяти найбільшу увагу зростаючому поколінню, не тільки школа. Не можна повністю передоручати виховання стороннім особам. Сковорода порівнює батьків з птахами. Є зозулі, які підкидають яйця в чужі гнізда, – це не родина. А є Родини, як лелеки. Лелека – самий вдячний птах – він повертається з вирію, щоб догодувати своїх батьків, які вже старі і не в змозі самотійно полювати» [5, с. 70].

У сучасних воєнних реаліях концепція родинного виховання та його важливість заграє «новими барвами». Закриття шкіл і дитячих садків в Україні, дистанційне навчання в умовах відключення електроенергії покладає на батьків велику відповідальність за якість та засвоєння знань дітьми. При цьому, якщо інформативну частину школа все ж надає для самотійного засвоєння, то морально-етичний, духовний компонент є повністю прерогативою батьків. Суспільство повертається в часи домашнього навчання, коли мати та батько виконують роль не тільки перших природних вихователів і наставників, а й забезпечують повний спектр навчання та всебічний розвиток дитини, що, безперечно, потребує особливої уваги та нових компетенцій від батьків.

З точки зору сьогодення, Григорій Сковорода сприймається як наставник, мислитель, мудрець, у творчості якого поєднанні гуманізм з раціоналізмом, кризь призму яких розкривається справжня сутність людини. На це в своїх дослідженнях акцентує увагу І. В. Швецова: «Сковорода вказує на необхідність «Пізнати себе, заглянути у себе» – це є засіб самовдосконалення, що допоможе знайти кожному в собі справжню людину. Видатний філософ був переконаний у тому, що вищої духовності можна досягти тільки шляхом самопізнання, свідомого розуміння доброго чи злого в собі, у прагненні знищення злого в собі. У свою чергу, підкреслював філософ, самовдосконалення кожної людини веде до вдосконалення суспільства, і саме на цьому має будуватись основа виховних практик. Г. Сковорода радив: при вихованні необхідно вдаватися до переконань, добрих настанов, привчати дітей критично аналізувати свої вчинки, викорінювати погані звички. Він рекомендував у зв'язку з цим такі методи виховання, як бесіда, роз'яснення, приклад, поради тощо. Загалом, твори різних поетичних жанрів, філософські трактати, листи, промови й інше зі спадщини Г. Сковороди мають важливе значення у виховному процесі,

оскільки беруть участь у формуванні особистості; орієнтують її на те, щоб зрозуміти себе та спрямувати свої особистісні сили на створення в собі найкращих людських рис, зокрема – шляхетного ставлення до іншої людини» [11, с. 182].

У сучасних воєнних реаліях маленькі українці та їх батьки переживають досвід евакуації, вимушеної міграції не тільки всередині країни (зі сходу на захід), а й за межі держави, зокрема до Європи. Цей досвід є багатограним, мультикультурним, який часто складно відрефлексувати.

Відомо, що Сковорода часто подорожував, називаючи це «мандрами». Дослідниця Н. В. Радіонова аналізує інтерпретацію Г. Сковородою поняття «шлях», та приходять до висновку, що, у розумінні Г. Сковороди, філософія – це вічний шлях у пошуках істини, щастя, справедливості. «Цей шлях спільний для філософських учителів та учнів, як для дорослих та дітей, але й водночас у кожного він свій у сенсі розуміння таємниць буття, пошуку істини, подолання перешкод на шляху до Любові і Бога. Можливо, в цьому й криється відповідь на питання: чому Г. Сковорода людське життя ототожнює з мандрівкою, а саму людину – з подорожнім. Мандруючи, людина відкриває в собі внутрішнє сяйво, але, щоб не згасити це сяйво, людина повинна постійно насичуватися світлою енергією Любові. Любов у Сковороди – це найдосконаліший ідеал виховання дитини» [7, с. 37].

У межах дослідження ідеалу виховання дитини варто звернутись до ще однієї концепції – людиноцентризму, різновидом якого є дитиноцентризм. Сковорода вважав, що частиною людського шляху є самопізнання, результатом еволюції якого є найвища духовність. Пошук власної сутності йде від серця, що є носієм моральності та добротності. Те, що не належить людині, завжди буде для неї примарним. За В. Г. Кременем, концепція «серця» витікає з розуміння Г. Сковородою світу як напруженого діалогу людини з Буттям. «Філософія «екзистенції серця» Г. Сковороди – це велике передбачення прийдешності філософії людиноцентризму, яка звертається до неперехідних цінностей, прагне підійти до досягнення помежових основ буття» [3, с. 8].

Висновки. Розкриваючи зміст особливостей періоду дитинства Григорія Сковороди та його вплив на творчість філософа, ми зосередили увагу на важливості творчого саморозвитку дитини. Володіння деякими музичними інструментами та відмінні вокальні дані були відомими навичками Григорія Сковороди, які він успішно використовував і як розвагу, і як духовну медитацію. Використання дітьми творчих навичок може бути корисним для психологічного й духовного здоров'я, особливо в період війни [1].

Зв'язок з природою був ще одним аспектом дитинства Г. Сковороди. Спостереження за особливостями й процесами в природному середовищі є фундаментом для засвоєння різноманітних наук. Природне виховання відбуваєть-

ся шляхом як спостереження, так і активної участі дитини у взаємодії з флорою та фауною.

Важливою характеристикою філософії Сковороди є і зв'язок з Богом, який зароджується ще з дитинства. Сковородинівська епоха відрізнялась високим рівнем релігійності, яка описувалась метафорою людини як дитини Божої. До молитви дитина привчалась з раннього віку, а цей аспект був частиною морально-етичного виховання.

Аналіз філософських концепцій Сковороди відкриває можливість екстраполяції його розуміння дитинства на сьогоднішні українські реалії. Переосмислення спадщини Григорія Савича щодо феномена дитинства стосується, зокрема, вольових аспектів. Воля як риса характеру українського народу – опора, на якій тримається оборона наших земель та яка є значним виховним компонентом. Саме розвиток вольових якостей у дітей забезпечить силу, стійкість, витривалість у будь-яких ситуаціях.

За Сковородою, людина – центр Всесвіту, що вказує на важливість людського життя, яке не можливо переоцінити. Період дитинства – перший етап життя людини, який відіграє дуже важливу роль у формуванні особистості. В умовах війни на перший план виходять засоби збереження здоров'я та життя, особливо дитячого. Кожна дитяча смерть в Україні – невиліковна рана в серці кожного громадянина.

Сковорода одним з перших акцентував увагу на першості впливу саме родинного виховання на особистість людини та важливості його супроводу протягом всього життя. Військові реалії в Україні вивели цей зв'язок на новий рівень. Відсутність офлайн навчання створило умови для оновлення родинного виховання та підвищило відповідальність батьків як за академічні знання дитини, так і за моральну складову, до якої відносяться в тому числі й почуття любові, поваги, патріотизму, гідності.

Отже, дослідження розуміння феномена дитини в роботах Григорія Сковороди вказують на значну виховну роль просвітительства та важливість когнітивної діяльності, що спирається на дитиноцентризм як різновид людиноцентризму. Аналіз праць філософа підкреслює актуальність його ідей і безсмертність творчого надбання для української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманчук Н. М., Андрієць Д. І. Поведінкові прояви молоді в ситуації стресу. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Том 4, №2 (27). URL: <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PolNTU/8568> (дата звернення: 07.01.2023).
2. Картава Ю. А. Виховний вплив музичного мистецтва на формування особистості дитини. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. Вип. 3 (47). С. 274–281.

3. Кремень В. Г. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Вип. 4 (2). С. 1–8. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202> (дата звернення: 20.02.2023).
4. Култаєва М. Д. Філософсько-педагогічні розвідки Яна Амоса Коменського і Григорія Сковороди: нагадування про сенс і призначення освіти. *Філософія освіти*. 2017. Вип. 2 (21). С. 169–193.
5. Лугова М. С. «Дитина» у філософії Григорія Сковороди. *Морально-етичні імперативи скovorodinivської традиції: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (3–4 грудня 2021 р.)*. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2022. С. 70–73.
6. Панков Г. Ідея Бога і проблема ціннісного вибору у вченні Г. С. Сковороди. *Українське релігієзнавство*. 2008. Вип. 47. С. 28–36.
7. Радіонова Н. В. Філософсько-освітні інтенції в творчості Григорія Сковороди. *Новий колегіум*. 2019. №4 (98). С. 35–38.
8. Сковорода Г. С. Вдячний Еродій. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / за ред. О. О. Любар, В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. С. 115–121.
9. Сковорода Г. С. Вступні двері до християнської добронравності: у 2 т. Київ : Обереги, 2005. Т. 1. 482 с.
10. Ушкалов Л. Сковорода від А до Я. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 72 с.
11. Швецова, І. В. Використання ідей Г. С. Сковороди у вихованні поваги до людини. *Наукові записки. Серія» Психологія і педагогіка*. 2012. Вип. 21. С. 179–184.
12. «Шляхами Григорія Сковороди». Віртуальні мандри за книгою «Сковорода від А до Я». URL: <https://www.slideshare.net/estet13/ss-254678417> (дата звернення: 20.02.2023).
13. Щербак С. В. Авторське бачення гармонійного виховання людини в притчі Г. Сковороди Благодарний Еродій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки*. 2014. Вип. 14. С. 214–217.
14. Levchenko N., Bozhko Y., Hontarenko I., Baibekova L., Chetveryk V. Professor Leonid Ushkalov's Skovorodiana. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10, No. 43. P. 105–111.
15. Shapran O., Martyniuk A., Onyshchenko N., Shapran Y., Smakovskiy Y. The Phenomenon of Spiritual Content of National Education: Historical and Pedagogical Aspect. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. 2022. Vol. 22, No. 6. P. 132–137.

REFERENCES

1. Atamanchuk, N. M., Andriyets', D. I. (2020). Povedinkovi proyavy molodi v sytuatsiyi stresu. *Tekhnolohiyi rozvytku intelektu – Intelligence development technologies, Vol. 4, 2 (27)*. URL: <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/8568> [in Ukrainian].
2. Kartava, Yu.A. (2015). Vykhovnyy vplyv muzychnoho mystetstva na formuvannya osobystosti dytyny. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyini tekhnolohiyi – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 3 (47), 274–281* [in Ukrainian].

3. Kremen', V. H. (2022). *Filosofiya Hryhoriya Skovorody v konteksti lyudynotsentryzmu. Visnyk Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 4 (2), 1–8*. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202> [in Ukrainian].
4. Kultayeva, M. D. (2017). *Filosofs'ko-pedahohichni rozvidky Yana Amosa Komens'koho i Hryhoriya Skovorody: nahaduvannya pro sens i pryznachennya osvity. Filosofiya osvity – Philosophy of Education, 2 (21), 169–193* [in Ukrainian].
5. Luhova, M. S. (2022). «Dytyna» u filosofiyi Hryhoriya Skovorody. *Moral'no-etychni imperatyvy skovorodynivs'koyi tradytsiyi: proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: KHNPU, 70–73 [in Ukrainian].
6. Pankov, H. (2008). *Ideya Boha i problema tsinnisnogo vyboru u vchenni H. S. Skovorody. Ukrayins'ke relihiyevnavstvo – Ukrainian religious studies, 47, 28–36* [in Ukrainian].
7. Radionova, N. V. (2019). *Filosofs'ko-osvitni intentsiyi v tvorchosti Hryhoriya Skovorody. Novyy kolehium – New collegium, 4 (98), 35–38* [in Ukrainian].
8. Skovoroda, H. S. (2005). *Vdyachnyy Erodiy. Istoriya ukrayins'koyi shkoly i pedahohiky : khrestomatiya*. O. O. Lyubar, V. G. Kremen' (Ed.). Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
9. Skovoroda, H. S. (2005). *Vstupni dveri do khrystyans'koyi dobropravnosti (Vols.1–2; Vol. 1)*. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
10. Ushkalov, L. (2019). *Skovoroda vid A do YA*. L'viv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
11. Shvetsova, I. V. (2012). *Vykorystannya idey H. S. Skovorody u vykhovanni povahy do lyudyny. Naukovi zapysky. Seriya» Psykholohiya i pedahohika» – Proceedings. Series «Psychology and pedagogy», 21, 179–184* [in Ukrainian].
12. «Shlyakhamy Hryhoriya Skovorody». *Virtual'ni mandry za knyhoju «Skovoroda vid A do YA»*. URL: <https://www.slideshare.net/estet13/ss-254678417> [in Ukrainian].
13. Shcherbak, S. V. (2014). *Avtors'ke bachennya harmoniynoho vykhovannya lyudyny v prytychi H. Skovorody Blahodarnyy Erodiy. Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Filolohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Philological Sciences, 14, 214–217* [in Ukrainian].
14. Levchenko, N., Bozhko, Y., Hontarenko, I., Baibekova, L., & Chetveryk, V. (2021). *Professor Leonid Ushkalov's Skovorodiana. Amazonia Investiga, Vol. 10 (43), 105–111*.
15. Shapran, O., Martyniuk, A., Onyshchenko, N., Shapran, Y., & Smakovskiy, Y. (2022). *The Phenomenon of Spiritual Content of National Education: Historical and Pedagogical Aspect. Journal of Higher Education Theory and Practice, Vol. 22 (6), 132–137*.

Luhova Mariia Serhiivna, graduate student of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

PHILOSOPHICAL DESCRIPTION OF THE PHENOMENON OF THE CHILDHOOD IN THE WORK OF H. S. SKOVORODA

The article examines the key philosophical concepts of H. S. Skovoroda. The possibilities and prospects of using philosophical concepts in the modern realities in Ukraine are

revealed. In particular, the focus is on childhood as a subject of the philosopher's research. The boundaries of the perception of childhood are expanded, and the world of Grigoriy Skovoroda's childhood is analyzed in several dimensions: a child in the classical sense; the archetype of the child as a manifestation of the connection with God; childhood period of Grigory Skovoroda.

Key words: *childhood, war in Ukraine, will, family upbringing, theology, people-centeredness.*

